

Árpás Károly

Baka István titka

„ez nem a befejezés”
(Életünk 1996/11-12.)

Kamaszkorom sokszor olvasott romantikus alkotásaiban az egyik visszatérő motívum az emberi halhatatlanság kérdése. Jól tudtam én – a rokonság hagyományos temetésein jelen léve, de még a haldoklókkal való találkozások is ezt erősítették –, hogy a halhatatlanságnak az az értelmezése a képzelet, a fantázia szüleménye; ugyanakkor a tanult /olvasott ismereteimben megformálódó nemzeti közösség rejtett és/vagy hirdetett jeles személyeinek példája, illetve az emberiség híres embereinek emléke bizonyította: a halhatatlanság több a művész álmánál. A középiskolától szaporodó létélmények tapasztalata megfosztott naivitásomtól, de a romantikus-vallásos világnélem: a halhatatlanság gondolata megmaradt, igaz az Arany János-i értelmezésben: „nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét”.

Egyetemistaként, majd magyartanárként Szegeden élven találkoztam olyan emberekkel, akik számolatlanul szórták életük kincsét, nem hajhászva dicsőséget, a modern média figyelmét. Kisszerűnek tűnik a kíváncsiság, de érthető: szerettem volna rájönni, hogy honnan a bőség, honnan az áldozatos nagylelkűség, honnan az alázat és az erő, a bizalom és a derű. Egyre inkább az vezetett, hogy megtanulható-e a titok. A titok, amely személyre szabott – mert másképpen ad a művész, másképpen a tudós, a munkás, a testvér, a szülő, a barát, az ismerős, a szomszéd... de valami közös van ebben az adásban.

Baka Istvánt is így ismertem meg: az adók között volt – de valahogyan másképpen. Személyes kapcsolatunk esetleges találkozásokon alapult, esetlenségemből adódóan nem vált barátsággá: bármikor bemehettem a szerkesztőségbe, később felkereshettem lakásán; amikor szükségem volt gondolataira, tapasztalatára, akkor nógatás nélkül megosztotta velem, sőt néha remélhettem, hogy az is fontos, amit én mondok. Ezeket az emberi gesztusokat, az együttlétek bensőséges világát nem lehet megosztani másokkal – aki ismerte Istvánt, az elmentével magából is veszített. De volt valami a költőben! Valami más! Mert ugyan akármelyik nap láthatok szembejönni egy hasonló szemüvegű férfit, láthatok elmenőben hozzá hasonlító magasságú alakot haladni előttem az utcán, álmodhatom vele, vélhetem halani a hangját – mert nemcsak a technika őrzi emlékét (festmény, fénykép, film) –, de a titkot, most már le merhetem írni, a halhatatlanság titkát nem ez hordozza. A halhatatlansághoz vezető út kényszerű vesztesége az élő emberhez kapcsolódó élmények elhalványulása. Baka István azonban jelen van. Jelen van a halála után

megjelenő kiadásokban, jelen van a róla szóló könyvek, tanulmányok, cikkek és írások révén, itt él közöttünk az életmű mondataiban. Ezeket a mondatokat hozta újra mozgásba a Tiszatáj szerkesztősége, amikor megjelentette az életműsorozat első kötetét.

A kötet története kapcsán Bombitz Attila, az utószó írója megjegyzi, hogy pécsi Jelenkor Kiadónál megjelent 1996-os posztumusz kötethez képest már az Unikornis Kiadó 1998-as változata is új volt; az egyik bevallott mesterrel, Kormos István verseivel egybekötött kompozícióban a Rapszódia és a Sellő-szonett bekerült az utolsó, ÚJ VERSEK című ciklusba. Ezt a változtatást a jelen gyűjteményes kiadás megszünteti, ugyanis „meg kívánunk felelni a TÁJKÉP FOHÁSSZAL szerzői elképzelésének. Baka a nyomtatott tartalomjegyzékre utólag kézzel írta rá utolsó versének címét (Üzenet Új-Huligániából), melyet még fel kívánt venni gyűjteményes kötetébe.” (459.o.)

Az eredeti kötetét – azt a nevezetes begépel-átnézettet –, a Nyár. Délután (1970) című költeménnyel indította a költő; a ciklusokba rendezett végső remeknek szánt életmű-tükröt az Üzenet Új-Huligániából (1995) címmel zárta le. [Naplómból idézek: „<1995> jún. 13. Ma Bakánál – annyira jól volt, hogy az ágya sem volt bontva, ő meg, miközben levelet írt Határ Győzőnek (10-én, szombaton volt itt költői estje) még szamorodnit is iszogatott. Ma reggel fejezte be – harmadszori átírással – az Üzenet Új-Huligániából című versét, amelyet H.Gy.-nek ajánlott (először 6+6+2 megoldású szonettnek készült, de azt már nem tudtam kivenni belőle, hogy milyen volt az első/második változat).” – Egy adalék a filológusoknak, Á.K.]

Már korábban is rámutattam a Baka-ciklusok jelentőségére (s megkíséreltem egy-egy nagykompozíció lehetséges jelentését értelmezni) – most nem akarom ismételni magam. Az alábbi ismertetés rendhagyósága a vállalt tanári lét „foglalkozási ártalmából” fakad: megpróbálok bemutatni a mestert.

A jelen kiadást forgatva új szempontok ötlöttek eszembe: vajon lehetne-e figyelemmel követni az oeuvre genezisést?

Az időrendet kutatva-követve úgy tűnik, hogy a költő által fontosnak ítélt (s a válogatásba bevett) alkotások közül az első a Hajnaltól reggelig (1967), az utolsók egyike a Sellő-szonett (1995) lehet. Ez az iskolásnak mondható közelítés egy másfajta, az életúttal párhuzamosított Baka-világot teremthet, amely akkor is érdekes lehet, ha napjaink irodalomtudománya már nem a nagy „bio-monográfiát” tekinti a tudományos teljesítmény csúcának. Ugyanakkor Fried István, Nagy Gábor vagy Szigeti Lajos Sándor munkáiban kitapintható a pozitívizmustól örökölt adatokra való támaszkodás biztonságkeresése is.

Milyen új versekkel találkozunk az új kötetkiadásban? „A VERSEK függeléke tematikus, szöveggenetikai, valamint formai nézőpontok szerint oszlik részekre.

Minden esetben igyekeztünk egyfajta időrendi szemléletet is érvényesíteni a versek keletkezését és esetleges publikálását illetően.” (Bombitz, 459.o.) A szerkesztő részletező érvelésének idézése helyett lássuk: mi az új a könyvben!

„Az eredeti gyűjteményes kötetbe fel nem vett versek” címet viseli az első nagyobb csoport, ez tizenhét alkotást tartalmaz. Elgondolkodtató, hogy ezek többsége (tíz) korábbi köteteiben megjelent – már azon is érdemes volt gondolkodni, hogy 1995-re miért változott meg a szerző koncepciója. A maradék hét korábban sajtóban megjelent, de valamilyen okból később nem vette fel a kötetkompozíciókba. Itt még érdemesebbnek tartanám a vizsgálódást: milyen szempontok válogattak és/vagy mi akadályozhatta meg bekerülésüket. Ugyanakkor azt is tisztázni kellene, hogy mi számít sajtóorgánumnak (az életművet részletező adattárból – bármennyire hiányos is – kiderül: több vers kimaradt ebből is).

A következő csoport a „Tréfás versek”-é, ez a korábban sajtóban megjelent három művet tartalmazza. A csoportosításba némi mentegetőzést érezhetünk bele, pedig a gondozó kutató a szabályoknak megfelelően járt el, üssük csak fel valamelyik klasszikusunk legújabb kiadását (a népszerű Osiris sorozatából például).

Újabb halmaz az „Alkalmi versek”; itt öt, korábban sajtóban megjelent költeményt olvashatunk.

Igazi filológus csemege a „Vázlatok, töredékek, változatok” címszó alá gyűjtött munkák sora. Jelentőségét nemcsak száma adja (húsz művet illesztett ide a versek gondozó irodalomtörténésze), hanem eddigi ismeretlensége: korábban sajtóban csak hét jelent meg, a maradék tizenhárom ismeretlennek tekinthető!

És szenzációs a befejezés is: a „Versek a hagyatékból” két korábban sajtóban megjelent alkotás mellett egy eddig nem közölt művet is tartalmaz!

S amikor azt hinnénk, hogy a Baka-titok megfejtéséhez minden a rendelkezésünkre áll, akkor következik a szűkszavú kijelentés: „A függelék nem tartalmazza a zsenyéket, fiatalkori költeményeket.” (Bombitz, 460.o.) Bizonyára a kötetrendező elv nem volt összeegyeztethető az irodalmi kánonért (nagyon nehéz) harcot vívó kiadóival: egy egységes, homogén, a TÁJKÉP FOHÁSSZAL szerzői elképzelését tiszteletben tartó igényes összképet lerontana a zsengek megjelenítése. Ebben a kérdésben más a véleményem.

Együtt van tehát a lírikusi életmű, s nem véletlen, hogy titkokat keresünk. Egyik első recenzens, Ferenc Győző így ír erről: „Egyhuzamban végigolvasva Baka István összegyűjtött verseit, hallatlan élességgel rajzolódik ki ennek a rövidségében is teljes pályának nagyszerű íve. A legkorábbi vállalt vers 1969-ben, a legkésőbbi 1995-ben keletkezett. Az elsöben a huszonegy éves költő a mindent átítató hiányról beszél, az egész költészetét meghatározó magányról. Itt még a szerelem hiánya nem választható el fő témájától, az isten- és hazahiánytól. A vers záróképe,

„akasztottak közt jössz haza”, már jelzi Baka lírájának teremtő feszültségforrását: hogy van ugyan hová hazamenni, de az a hazának csak a hiányaként fogható fel. Az utolsó vers, a Határ Győzőnek ajánlott Üzenet Új-Huligániából az életmű végén még egyszer újrafogalmazza a hazahiányt: „országunk ország még hazának árnyék”. Csak a fogalmazás változott, az érzés nem. Mégis, a kettő között mérhetetlen távolság húzódik.” (in Hazának árnyék Népszabadság, 2004.02.07.) A hiány, a kosztolányis kincs kutatásra készíti a befogadót.

Ha a könyvismertetés rólam szólna, akkor elmondanám: hányszor próbálkoztam egyedül vagy társammal megragadnia azt a többletet, amely a költő műveit akkor is érdekfeszítővé teszi, amikor élő személye, személyiségének varázsa már nem ad hozzá aurát. Aki kezébe veszi Kettős tükörben című tanulmánykötetünket, az mosolyogva nézheti kísérleteink kudarcát: Baka István műve nem hagyja magát. A vers élő szövege legyőzi az analízáló tudásvágyát, kétségessé teszi az esszéíró biztonságát, újabb és újabb módszerek kipróbálására ösztönöz.

Ha egy Baka-mű komplex elemzésével kísérletezünk, az ugyanúgy kicsúszik kezünk közül, mint amikor Baka István-i ciklusok titkaiba kívánunk beférkőzni, vagy a bakai kötetkompozíciók rejtélyét akarjuk leleplezni. Nem segít, mert nem segített ebben a szerzői megnyilatkozás – sem a másoknak adott interjúk vizsgálata, sem a „célzott”, kérdéses-válaszos beszélgetések, de még a művésztől kapott önvalomás sem. S kérdés, segíthet-e a kortársak visszaemlékezése: a már megjelent Merő Béláé, Ritterspon Gáboré, Tóttós Gáboré és másoké; vagy az olyan (még) hallgató barátoké, mint Erdélyi Ágnesé. Hanák Ottóé – sorolhatnám a neveket.

A részelemzések (szülessenek monográfia-formában, tanulmányként vagy ismeretterjesztő cikként; legyenek hozzáférhetőek interneten, videokazettán, nyomtatásban vagy másként) csak az előbbi véleményt erősítik: a Baka-galaxis a kutatói által tágul! Minél többet foglalkozunk az életművel, annál több hiányra lelünk rá, annál több kérdést kell majd feltennünk.

Végül is be kell látnunk az arisztotelészi gondolat helyességét: Baka István titkának nyitja a visszatükrözött világ gazdagságában leli magyarázatát. Ez a visszatükrözött / ábrázolt világ tartalmazza a költő egyéniségét, életét, tudását, képzeletét, asszociációit is – ám ez bele van rejtve intarziaként a megalkotott műbe ugyanúgy, mint az ihletet adó világ, amely a vers születését kikényszerítette. (Érdemes elolvasni a „Vázlatok, töredékek, változatok” halmaz összetartozó alkotásait, mert jobb bizonyíték nincs állításomra. Csak az a szomorú, hogy a költő módszeresen megsemmisítette korábbi műveit, változatait, piszkozatait; túl kevés anyag maradt ránk, hogy ezt az ívet követhessük.)

Ez a világ pedig – akárcsak Baka István életműve – felfedezőkre vár.

Miközben a világ valamilyen fokú végtelensége nem kérdéses, úgy az az alapvetés is közhely, hogy a világ tapasztalatom, tudásom, élményeim révén válik

(még oly korlátozottan is) élhetővé és otthonossá. Amikor tehát a világ titkait fürkészem, akkor valójában csak önmön határait próbálom megállapítani. Anélkül, hogy szubjektív idealizmussal vádolna meg az olvasó, úgy vélem, el kell fogadni, hogy a világ titkához akkor jutok közelebb, amikor magamat ismerem meg jobban. Szókratész gnómaszerű felszólítása nem filozófiatörténeti aforizma; az „Ismerd meg önmagadat!” szinte kanti parancsa a világmindenség tágasságát nyitja meg – ez büszkévé tehet vagy megrettenthet: a megnyíló távlatokon nem változtat.

A világ titka a belső világom megértése – de megvalósulhat-e ez a Kint figyelembe vétele nélkül? „Hiába fűrösztöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat.” – a József Attila-tanítványként induló Baka figyelmeztet a másik emberre. Az Istennel és a hittel birkózó Bakó András a hiányzó jézusi parancsra irányítja a figyelmet. A titok: hogyan tudok egy lenni veletek? Hogyan tudom átélhetővé tenni az arisztotelészi zoón politikonban az agapét?

A világ titka a magamhoz, hozzád és hozzá való viszonyom.

A kötet versei önvizsgálatra készítetnek, függetlenül attól, hogy az Európai Unióban vagy azon kívül élő magyarok vagyunk, Baka kortársai vagy utódai, sőt merem remélni, az orosz és angol nyelvű fordításkötet megjelenése után (kövesse több!) már az sem lesz fontos, hogy magyarok vagy nem magyarok.

Erre az önvizsgálatra azért is van szükség, mert Baka értelmezésében ez a világ nem az Isten vagy az Ördög miatt ilyen (még ha kártyáznak is fölötte, lásd Körvadászat), hanem azért, mert mi, emberek tettük ilyenné, hagytuk ilyenné alakulni. Amennyiben tehát magunkat megismerjük, s mint ilyet föl tudjuk mérni hiányainkat, gyengeségeinket [minőségbiztosítás!], akkor talán, a reneszánsz és a felvilágosodás magabízó emberhitével, a kereszténység kutató alázatával megváltozhatunk.

Magunk megismerése: a világ megismerése – a kijelentés a hübrisz határait súrolja. Hiszen nem paradoxon, hogy bármennyire is kutatjuk magunkat, vizsgáljuk létünket: időben lezárult eseményeket járunk végig visszafelé, már bekövetkezett egyszeri tényekből kísérülünk meg általánosító következtetéseket levonni. A megismerés filozófiai alapvetése körül tapogatózunk – csak axiómaszerű kijelentések vannak. Bizony igaz a megállapítás: úgy halok meg, hogy nem tudom: ki vagyok. De tükröm törése, síkja vagy íve, gyújtópontja magamon kívülre mutat; arra, akivel kapcsolatban vagyok.

A világ megismerése: ez vezet Baka István kulcsának megelézéséhez! Mert Baka István a világ elengedhetetlen részévé teremtette magát! Emberi lényé még belénk kapaszkodik, azokba, akik ismerték őt, akik beszéltek vele, akikkel ismeretlenül is egy városban, egy országban, egy európai tájban közös életet élt. A teremtő művész azonban alkotásaival egy mindig megnyíló virtuális világba írta bele magát: „a szótáradba írj be s néha / lapozz föl engem és leszek”. (Csak a szavak)

Kezünkben a kötet. Levegős szedése, oldalmargója kínálja a régi olvasási módot: glosszázni a megértett gondolatokat. Nem feltétlenül lesz csúnyább a nyomdatükör: eggyé válhatunk a lapon is kedves versünkkel, verssorunkkal. Nemcsak a szöveg gondozója, hanem mi is köszönetünket szeretnénk „kifejezni Baka Tündének, hogy rendelkezésünkre bocsátotta Baka István kéziratait, s hogy segítségünkre volt a kötet anyagának összeállításában. Külön köszönet illeti Ilia Mihályt nélkülözhetetlen szakmai segítségéért és támogatásáért.” (Bombitz, 462.o.) És köszönjük Bombitz Attilának, az ígéretes Baka-kutatónak filológiai munkáját – a Tiszatáj Alapítványnak, A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Magyar Könyv Alapítványának, a Nemzeti Kulturális Alapprogramnak, a Baka István Alapítványnak, a Csongrád Megye Önkormányzataiért Alapítványnak és a Szegedért Alapítványnak pedig azt a segítséget, amellyel lehetővé tették Baka István újabb inkarnációját.

(BAKA ISTVÁN MŰVEI – VERSEK. A szöveget gondozta és az utószót írta: Bombitz Attila. Tiszatáj Könyvek Szeged, 2003. 476 oldal; 2850 Ft)